

Црква брвнара и собраница у Четережу

На подручју садашњих административних граница Подунавског и Браничевског округа, које представља подручје деловања смедеревског Завода за заштиту споменика културе, до данас није сачувано много црква брвнара. Један од разлога њиховог брзог нестанка везан је за трошност и краткотрајност употребљене грађе, а и у народу се јавила потреба за већим и монументалнијим грађевинама, што је последица дуговековног ропства под Турцима.

На подручју Подунавског и Браничевског округа сачуване су цркве брвнаре у Крњеви црква Светог Георгија, у Старом Селу код Велике Плана црква Светог Николе манастира Покајнице, у Смедеревској Паланци црква Светог Илије, у Селевцу црква Свете Тројице, у Лозовику црква Светог Петра и Павла у Четережу црква Рођења Пресвете Богородице.

Село Четереже налази се на комуникацији између Мораве и Млаве, тј. на путу Жабари-Петровац.

По предању за време Турака на овом месту, које је било обрасло шумом, криле су се српске хајдучке чете. Са овим четима доводи се у везу и Станоје Главаш, по коме је мост на четерешком потоку добио назив Главашевића ћуприја, а прича се да је ту Главаш турску чету "срезао" те је по томе село названо Четереже.

Црква брвнара у селу Четережу налази се на неколико километара изван села, поред пута у правцу села Брзохода.

Црквено двориште-порта је величине око 55 ари, троугластог облика и окружено је воћњацима, ливадама и шумом који такође припадају цркви. Поред цркве

брвнаре у црквеној порти налази се и нова озидана црква, посвећена истом празнику, собраница и парохијски дом.

Црква брвнара посвећена је Рођењу Пресвете Богородице, по подацима из "Цркве брвнаре у Србији", Д. Ст. Павловић. По подацима из "Протокола рођених" 1837-1850, до којих је дошао свештеник, црква брвнара је била посвећена светој Тројици све до 1956. године.

По подацима митрополита Михајла, црква је подигнута од слабог материјала 1805. године.¹

По предању, које је забележио прота Живота Ст. Марковић, парох породински, цркву су подигла два брата насељена из Бачке из Чуруга, чему иде у прилог презиме Чурићи, у селу с друге стране црквеног потока.²

Из података се даље види да је у близини цркве била подигнута и школа, почетком XIX века. Школа је радила све до 1880. године. Порушена је пред Други светски рат и од њеног материјала сазидан је парохијски дом у црквеној порти.

Налазила се западно од садашњег парохијског дома, где су се, по речима садашњег црквењака, до скоро могли видети остаци темеља школе, који су временом затрпани земљом и песком.

Цркве брвнаре у Србији јављају се још у средњем веку и провлаче све до данашњих дана. Грађене су на најскромнији начин, јер је народ у време ропства под Турцима оскудевао у средствима за градњу.

"Први забележени помени о овим дрвеним црквама у средњем веку датирају из времена светог Саве, док је био архимандрит манастира Студенице почетком XII века."³

Сл. 1. Западни изглед цркве брвнаре

Падом Деспотовине под Турке пореметиле су се политичке, друштвене и економске прилике у земљи, тако да српски народ није био у стању да гради монументалне сакралне грађевине, већ се морао задовољити градњом малих цркава-брвнара јер је она тада била најлогичнија врста богомоље. Цркве брвнаре грађене су скромно и скривено да се Турци не би изазивали. Подизане су скромним средствима, грађом из непосредне околине, малих размера, без кубета које би одавало црквено обележје грађевине.

Нешто повољнија ситуација је у време аустроугарске доминације. "У време Аустријанаца саграђено је исто толико дрвених колико и камених цркава. Упола мање их је од бондрука. Овакве зграде су сличне брвнарама, али су "од плота дувари и облепени землом", или је "на балвани растови оплотом оплетена", или "созидана ћерпичем" или "плотом и дрвом дувари поваплена блатом и кречом побелена" или су "дувари церковни плотом потплетени изнутр же веја кречеисана, покровена шиндром растовом".⁴

Све су цркве покривене шиндром и ни на једној се не појављује трем. Наглашено је само да је таваница засведена или да је без свода.

За време кнеза Милоша настаје права обнова цркава брвнара. Уместо подизања нових, обнова старих цркава брвнара је била најбржи, најједноставнији и најјефтинији начин непосредно после устанка када је земља остала готово без и једне цркве. С обзиром да црква више није имала разлога да се крије, добила је веће површине и лепши облик. После одласка кнеза Милоша са власти све мање се подижу и обнављају цркве брвнаре. Подижу их једино она села која имају најмање материјалне могућности.

Крајем прве половине XIX века шуме се све више уништавају што утиче на промену начина грађења. Мајстори почињу да подижу зидану цркву, чиме се све више занемарује грађење цркава брвнара.

Црква брвнара у Четережу је једнобродне основе. Са источне стране је скоро полукружна апсида, а са западне је једва изражен неограђен трем са три дрвена стуба који подухватају кров. Површина коју црква заузима је 57 м² тако да припада типу цркава брвнара средње величине. Унутрашњост цркве подељена је само олтарском преградом.

У поређењу са осталим црквама брвнарама на подручју Подунавског и Браничевског округа ова црква је, по облику основе, најсличнија цркви брвнари у Лозо-

вику, с тим што ова црква има четири стуба на трему и сачувану преграду између припрате и наоса, која у Четережу, ако је и постојала, није сачувана.

И све остале цркве на овом подручју саграђене су у облику издуженог брода са олтарском апсидом на источној страни и тремом на западној страни, изузев цркве брвнаре у Смедеревској Паланци која нема трем.

Зидови цркве у Четережу су од храстових талпи ширине 8 цм, које су водоравно нанизане једна на другу и ужлебљене у дрвене вертикалне храстове стубове.

Храст је веома трајно дрво добрих грађевинских особина. Лако се обрађује, велике је носивости и издржава велике притиске на савијање и затезање. Код српског народа храст представља најсветије дрво. То је место одакле најчешће крећу литије и зове се Запис.

Сам назив цркве брвнаре говори да се ради о богомољама од дрвета. Грађене су од талпи и дасака али су у народу познате као "цркве брвнаре". Брвно представља оборено стабло са кога су посечене гране и огуљена кора, а талпа представља дебелу даску.

Зидови цркве са већим бројем вертикалних стубова јављају се и у Дубу, Пранјанима и Павловцу. Зидови цркве у Павловцу имају стубове и на апсиди, на местима прелома, као и црква у Четережу, што остале две поменуте цркве немају.

Цркве у Селевцу, Смедеревској Паланци и Лозовику имају ступце само уз отворе врата и прозора и један до два на другом подужном зиду. Зидови Покајнице имају коснике и гредице са унутрашње стране, а изузетак је црква у Крњеву чији су зидови накнадно омалтерисани.

И зидови цркве у Четережу су са спољашње стране једно време били омалтерисани лепом (малтер од блата и плевне) и окречени у бело. По подацима професора Д. Ст. Павловића црква је некад била покривена трском и није била олепљена блатом.⁵ Лепом су вероватно мештани омалтерисали цркву ради боље топлотне изолације. Свештеник Цветан Топличанин скинуо је леп са зидова цркве по свом доласку

у Четереже. На талпама и стубовима нема остатака лепа, изузев на месту где су се талпе извукле из вертикалног стуба на апсиди, али су остали видљиви трагови брадве којом су орапављене површине да би леп боље прилегао на површину талпе и стуба.

Зидови цркве леже на доњој греди-темељачи као и код осталих цркава брвнара овог подручја, која постоји и испод олтарске преграде, а на делу апсиде је лучно савијена.

Над зидовима, одозго положена је венчаница, а преко ње поклопница, обе од храстовине, лучно савијене на делу апсиде и настављене, након сваког стуба.

У висини таванице, на делу изнад припрате, очуване су две попречне греде. На делу изнад лађе цркве постоје две подужне греде. Судећи по овим гредама може се закључити да је црква некад имала користи свод.

На трему су три стуба, обложена дрвеном оплатом са све четири стране, квадратног пресека, без профилације, који подухватају кров. Под трема као и под унутар цркве је од бетона.

Кров цркве је низак, са испуштеном стрехом у равни крова, а кровни покривач је бибер цреп.

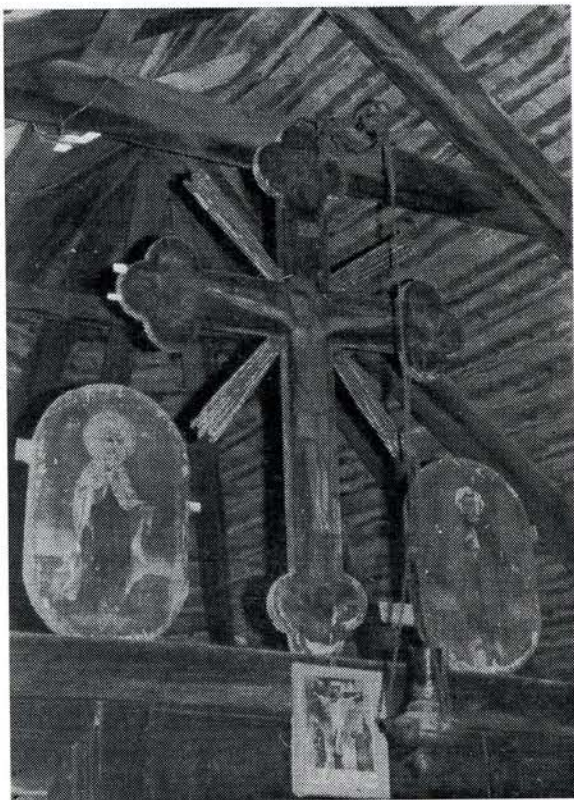
Кровна конструкција су рогови на распињаче, а у темену не постоји слемењача. На заобљеном делу крова, изнад апсиде, рогови се при врху сутичу у једну тачку, изузев прва два рога и ослањају се на пар подужних рогова.

Изнад трема, где је кров троугласто закошен бочни рогови се скраћују, у зависности од положаја који заузимају и ослањају на "маије", а централни рог се ослања у теме "маија".

Код осталих цркава брвнара на овом подручју, кров блажег нагиба је у Крњеву и Смедеревској Паланци, а код цркве у Селевцу, Покајници и Лозовику је висок и стрм кров. Бибер црепом покривен је кров у Селевцу, Смедеревској Паланци и Крњеву, док је на Покајници и цркви у Лозовику кровни покривач шиндра.

Пошто постоји податак да је црква била покривена трском, што је реткост у

овим нашим крајевима (има помена да су цркве покривене сламом, трском, рогозом и шеваром у Кобушници, Мокрању, Неготину и Бруснику), очигледно је да је комплетна кровна конструкција замењена новом, приликом промене кровног покривача. Садашњи угао крова не одговара крововима покривеним трском, такође ни дужина самих рогова не одговара дужини рога код тршчаних кровова, што значи да нису задржани стари рогови, већ је приликом промене кровног покривача комплетна кровна конструкција замењена новом.

Сл. 2. Иконе св. Богородице, св. Јована и Распеће

Апсидални простор цркве је доста велики. Часни престо је од бетона и почива на бетонском стубу правоугаоног пресека укопаног у бетон. Иконостас је стар, грубе једноставне обраде, црно обојен (очигледно накнадно) са малим бројем икона: св. Богородице, св. Јована и Распеће.

На цркви су двоја улазних врата, на западном и северном зиду, као и на осталим црквама брвнарама на овом подручју. На западном зиду су стара хрстова врата, засведена, профилисана у три усправна поља,

са квадратном, накнадно додатом декорацијом, доста оштећена. Са северне стране су такође стара, хрстова врата, такође засведена. Ова врата су боље очувана и декоративнија су од западних врата. Профилисана су у три вертикална поља са накнадно постављеним унакрсним летвицама и квадратном декорацијом. И западна и северна врата су једнокрилна, отварају се према унутрашњем простору.

Прозорски отвори су без профилације, различитих димензија. На прозорима већих димензија постоје и гвоздене решетке.

За разлику од осталих цркава брвнара на овом подручју код којих су, у различитој мери, декоративно обрађена врата, таванице, стубови на трему, иконостас и нарожњаци, па чак поједини декоративни елементи и бојени (Крњево), на овој цркви је знатно мање декоративне пластике. Плитка дуборезна декорација постоји само на вратима и делимично на иконостасу.

Мајстори цркава брвнара, па и ове у Четережу, су били обични људи из села, народни неимари који су цркве подизали по угледу на своје куће. За израду ових објеката потребна је посебна дрводељска и тесарска вештина којом су вичнији људи из крајева богатијих шумом. Мајстори који нису из тих крајева, вичнији су градњи плетера и бондрука или у зидању кућа од ћерпича, печене цигле или камена.

Алатке које су мајстори употребљавали за обраду дрвета су: брадва широка и тања секира са краћом дршком - користи се за тесање брвана; тесла тесач комбинован са чекићем служи за затезање отесаног брвна; кесер или процијер са сечивом у супротном правцу, понекад двојан, сличан мотици, са ушицама - служи за прављење округлих и дужних жљебова.

Стари мајстори зналачки су користили добре особине дрвета. Све врсте дрвета немају исте особине па нису ни једнако отпорне на деловање штеточина. Главна оштећења на дрвету потичу од деловања живих организама, ларви посебне врсте инсеката и различитих врста гљивица за чије размножавање погодна тло ствара влага. Неке врсте дрвета су по природи

трајне и постојане, па су чак и у лошим условима дуговечне. Друге врсте, као на пример црногорично дрво, бели и црни бор, осетљивије су, али при повољним условима могу трајати нешто веће деценијама. Цер који је исто тврдо дрво као храст мање је отпоран. Врба, топола или бреза мале су грађевинске вредности јер су мањих носивих особина, нису издржљиве и не трају дуго.

Стари градитељи су развили одређени број поступака којима се грађа штитила. По њима заштита дрвета почиње већ од самог избора грађе, односно заштита дрвета почиње већ од сече. Посебна пажња приликом избора дрвета обраћа се на место где је дрво расло, јер није једнако отпорно дрво које је расло у "осоју" или оно у "присоју". Знатно је отпорније дрво које је расло на присојној, сунцу окренутој страни.

Греде и брвна истесана од доњег дела стабла "доземак" далеко ће дуже трајати од горњег дела стабла - "овршак". Поред тога знало се да дрво које је расло под неповољнијим условима спорије, има гушће годове па је отпорније и чвршће. На старим брвнарима ивични део дебла приликом тесања се одбацивао па је сва уграђена грађа од "срчанице", средишњег дела стабла, коју жижак не напада, чиме се постигао дуг век конструкције. Ивични део стабла "бакуља" лакше труне, јер је добра подлога за размножавање гљивица које изазивају трулеж. Због тога се грађа за делове грађевине који су у додиру са влагом, као на пример стубови и греде темељаче, пажљиво бира и израђује само од срчанице.

Годишње доба у коме се дрво сече такође има значаја. Дрво се сече од јесени до краја зиме, јер дрво сечено у пролеће или лето, за време вегетационог периода, када је пуно влаге није издржљиво и лако пропада.

Ових неколико описаних старих градитељских правила о заштити дрвене грађе су део великог и богатог народног искуства.

Све су ово мере које се предузимају унапред да би се дрвена грађа по уграђивању сачувала. Број мера којима се дрво

штити је мали. Да би се буково дрво заштитило од жишка, у неким крајевима се по обради потапа на дуже време (месец или два, а понекад и шест месеци) у воду, после чега га жижак не напада, јер по тумачењу у народу вода извуче све хранљиве састојке, сокове којима се ларва храни.

Борово дрво се по сечи мора одмах ољуштити, јер у противном, дрвна маса веома брзо позелени, што се сматра да је чак и добро, јер позеленелу грађу жижак не напада. Зна се да трајну заштиту од жишка даје и дим од ватре. У старим брвнарима конструкција крова и кровни покривач, уколико није на местима где је прокишњавало иструлео, по правилу је нетакнут, док су брвна у зидовима, греде таваначе, шашовци на таваници и подплатнице потпуно изједене. Дим из отворених огњишта слободно се ширио у поткровни простор и на тај начин штитио грађу од инсеката.

Да би се дрво заштитило од труљења искуство је показало да се то постиже само ако се спречи продор влаге до грађе. Тамо где је то немогуће бира се таква врста дрвета која је отпорна. Храстово дрво је веома отпорно, па се од њега углавном праве темељне греде или стубови који су својим доњим делом изложени влажењу. Од труљења се дрво може заштити и нагоревањем али се ово може применити само код оних елемената који се укопавају у земљу, на пример стубови. Исто тако, запажено је да дрво које је у сталном додиру са водом, потопљено или стално влажно може изузетно дуго остати сачувано. Тако су дрвени олуци и цеви код воденица поточара или борова корита у којима се скупља вода на врелини веома дугог века.⁶

Најновија истраживања извршена на цркви брвнари показала су да доња греда темељача лежи на темељу од ломљеног камена, слаганог у суво чија је дубина око 70 цм. Испод постојећег пода од набијеног бетона је под од набијене земље, што не мора да значи да је он и првобитни под.

На делу цркве између наоса и припрате пронађени су темељи стубова пре-

граде на том делу цркве, чиме је потврђена претпоставка да је преграда постојала на основу очуваних греда у висини таванице.

Такође су на доњој површини греде између наоса и припрате пронађена отесана места везе стуба преграде и ове греде. Оваквих отесаних веза има укупно четири и налазе се на приближно истом растојању.

Собрашица

Цркве брвнаре никада нису биле усамљене грађевине, око њих су постављани столови и грађене собрашице у којима се могло боравити за време светковина и примати гости из других села. Свака породица имала је своју собрашицу, па су се зато звале и родовске трпезе.

Собрашице представљају породичне столове заштићене кровом. Најпростији облик су откривене трпезе или једноставно речено клупе, које се могу видети у портама скоро свих цркава брвнара.

"Зна се да су и у Такову постојале софре под којима је народ ручавао и склањао се од невремена. Каниц спомиње дрвену цркву у Дубу са софрама унаоколо, подигнутим првенствено ради сабора о Спасовдану".⁷

Оне и данас постоје на гробљу у Доњој Јабланици (Златибор) и у црквеној порти у Лужницама (Шумадија). На подручју Поду-

навског и Браничевског округа поред собрашице у Четережу сачуване су и две собрашице у Шетоњи код Петровца на Млави и једна у Кусатку.

Собрашица код цркве брвнаре у Четережу правоугаоног је облика, мале висине. Висина слемена је око 3,5 м. Кров собрашице је четвороводан, покривен ћерамидом, кога подухвата 12 храстових стубова. Стубови су квадратног пресека, без профилације, на угловима су укрућени са по једним косником. Изнад стубова, горе, су венчанице и поклопница. У нивоу таванице стубови су међусобно повезани таванаџама. Стубови и греде су веома добро очувани.

Кровна конструкција је од рогова који се у горњој зони ослањају на слемењачу а у доњој на поклопницу и венчаницу. Стреха крова је доста велика и налази се у истој равни крова. На крову се налазе два гвоздена крста. Због великог оптерећења тешког кровног покривача стубови собрашице су утонули у земљу, тако да садашња висина стрехе на појединим местима износи само 1,4 м. Због тако великог слегања собрашице нису видљиви ни веза стуба и косника у доњој зони. Извршеним ископавањем на тим местима установљено је да се веза стуба и косника налази на око 20 цм испод нивоа земље, а ни на дубини од 30 цм испод нивоа земље нису пронађени никакви трагови темеља.

Сл. 3. Лужни изглед собрашице

Због неравномерног слегања собрашице ниједан стуб на собрашици није остао у својој првобитној вертикали већ је скоро сваки искривљен углавном у правцу исток-запад.

Под собрашице је земља. У унутрашњем простору не постоји никакав траг столова, клупа или преграда. Данас собрашица служи као надстрешница за остављање старе грађе, старе тарабе, огрева и слично.

Читава грађа на собрашици је у добром стању, изузев рогова крова који су на појединим местима, услед прокишњавања крова упропаштени. Такође кровни покривач је у јако лошем стању.

Судећи по подацима које имамо за кровни покривач цркве брвнаре, може се претпоставити да је и собрашица била покривена истим покривачем, трском. Пошто је тренутни нагиб крова на собрашици

само мало мањи од минималног нагиба за кровове покривене трском, а како је стреха на собрашици јако велика, могуће је да су рогови на собрашици, судећи по њиховој дужини, остали непромењени приликом промене кровног покривача.

НАПОМЕНЕ

1. Насеља и порекло становништва, књига 25, Београд 1928, Пожаревачка Морава, Мих. Ј. Миладиновић, стр. 179.
2. По речима претходног свештеника Цветана Топличанина.
3. Молитва у гори, Цркве брвнаре, Београд 1994, Доброслав Ст. Павловић, стр. 22
4. Цркве брвнаре у Србији, Београд 1962. Д. Ст. Павловић, стр. 22.
5. Цркве брвнаре у Србији, Београд 1962, Д. Ст. Павловић, стр. 179
6. Народна архитектура, Путеви чувања и заштите, Београд 1985, Ранко Финдрик, стр. 134-146
7. Цркве брвнаре у Србији, Београд 1962. Д. Ст. Павловић, стр. 79

ЛИТЕРАТУРА

1. Р. Павићевић-Поповић, Д. Ст. Павловић, Молитва у гори, Цркве брвнаре у Србији, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1994.
2. Д. Ст. Павловић, Цркве брвнаре у Србији, Саопштења V, Београд 1962.
3. Д. Ст. Павловић, Југославија, Народно градитељство на Балкану, Два века Вука, Београд, 1987.
4. Д. Ст. Павловић, Стање и заштита црква брвнара у Србији, Зборник заштите IX, Београд, 1960.
5. Д. Ст. Павловић, Разноврсни облици и вредности уметничког изражавања код црква брвнара у Србији, Саопштења IV, Београд, 1961.
6. Д. Ст. Павловић, Старе цркве брвнаре у Србији, Музеји 6, Београд, 1951.
7. С. Ненадовић - Д. Ст. Павловић, Цркве брвнаре, Преглед рада Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НРАС, Зборник заштите IV-V, Београд, 1955.
8. Р. Финдрик, Народна архитектура, Путеви чувања и заштите, Друштво конзерватора Србије, Београд, 1985.
9. Д. Лукић, Народно градитељство на подручју Новог Сада - типолошка, конструктивна и стилска анализа сеоске-паорске куће Новог Сада XVIII и XIX века, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XVII, Нови Сад, 1994.
10. М. Ђекић, Народно градитељство Војводине, Кућа као споменик културе, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад, 1994.
11. Група аутора, Заштита споменика народног градитељства, Зборник радова са саветовања о заштити споменика народног градитељства 27-30. септембар 1983, Титово Ужице, Сирогојно, Друштво конзерватора Србије, Београд 1984.
12. М. Д. Миладиновић, Насеља и порекло становништва, књига 25, Пожаревачка Морава, Београд, 1928.
13. Р. Финдрик, Прилози познавању кровних покривача од дрвене грађе у нашем народном градитељству, Рашка баштина 2, Краљево, 1980.
14. А. Дероко, Фолклорна архитектура у Југославији, Народна архитектура књига II, Београд, 1974.
15. Д. Митошевић, Цркве брвнаре у Смедеревском Поморављу, Смедерево, 1981.
16. Д. Ивановић, Крњево и његова школа, Крњево, 1989.
17. М. Суњак, Д. Николић, В. Ранковић, Сакралне грађевине Подунавског региона настале у духу народног градитељства, Етнолошке свеске V, Београд, 1984.
18. В. Касалица, Цркве брвнаре на подручју Смедеревског Поморавља, Гласник друштва конзерватора Србије 15, Београд, 1991.